

Miscel·lània

primera vegada publicà amb el seu nom les fotos que cobrien el primer triomf republicà en la primera fase de la batalla.

En aquests àmbits és possible observar les fotos que retraten els milers de refugiats de la costa oriental d'Andalusia, les conseqüències de la cruel ofensiva comandada pel general Queipo Llano, on destaca la cèlebre foto en què apareix una família carregada per un ase. A València, Gerda fotografià el regiment de l'Exèrcito Popular que assistia als cursos de formació per a la població a les places de toros. El 10 de juny publicà un commovedor reportatge fotogràfic en el *Regards* amb el títol *Repetició general de la guerra total*.

La petita sessió que tanca l'exposició del MNAC està dedicada a tres fotos inèdites que formen part d'un material trobat a Mèxic el 2007 procedent de la coneguda *maleta mexicana*. El seu estudi revela nombroses instantànies de la Guerra Civil espanyola de Capa, Taro i el també fotoperiodista David Seymour *Chim*. Aquí es documenta la pertinença de Gerta Pohorylle, Endre Ernő Friedmann, Dawid Szymin a França per cobrir la Guerra Civil espanyola.

El maletí mexicà en realitat compta amb 4.300 fotos, que donaran vida a una exposició al 2010 a Nova York: molts negatius d'aquesta darrera col·lecció són disponibles a la pàgina web de l'*International Center of Photography* (http://museum.icp.org/mexican_suitcase).

Per acabar es destaca el valor didàctic del discurs expositiu d'aquestes dues mostres que es centren en donar una visió global de l'obra dels dues fotoperiodistes, tan en el context del fotoperiodisme il·lustrat del segle XX, quan en la producció històrica d'un material representatiu de la militància internacional durant els esdeveniments de la guerra civil espanyola.

ILARIA BELLATTI

Universitat de Barcelona

Departament de Didàctica de les Ciències Socials

'¡GUERRA EN LA UNIVERSIDAD!' RESSENYA DEL BLOC <http://guerraenlauniversidad.blogspot.com/>

Figura 1. <http://guerraenlauniversidad.blogspot.com/> (González Ruibal, A.; Marín Suárez, C.; Lorente Muñoz, S.; Sánchez-Elipe Lorente, M.; Quintero Maqua, A.; Fermín Maguire, P.; Falquina Aparicio, A.; Rolland Calvo, J.; Unión Cultural Arqueológica).

"Entre el 6 de noviembre y el 5 de diciembre de 2008 un grupo de arqueólogos y alumnos de la Universidad Complutense de Madrid estudiamos los restos de la Guerra Civil Española en el campus mediante prospecciones y excavaciones arqueológicas".

Així comença el relat, en forma de bloc¹, que ara fa un any crearen un grup de tècnics i estudiants d'arqueologia de la UCM amb la intenció d'oferir en obert, i casi en directe, els resultats d'un projecte que donava un salt qualitatiu en l'estudi de la Guerra Civil. Els arqueòlegs prospectaren una part de les zones boscoses de la *Ciudad Universitaria* de Madrid i realitzaren una intervenció arqueològica en una trinxera republicana.

Els treballs van estar dirigits per Alfredo González-Ruibal i pel Departament de Prehistòria de la UCM.

Context històric

Durant els primers mesos de 1936 la guerra arribà als afores de Madrid. Sota el crit de "no pasarán" la població va reprimir l'avenç de les

¹ El bloc és consultable a: <http://guerraenlauniversidad.blogspot.com/>

tropes nacionals. Els combats, no obstant, van arribar als carrers de *Ciudad Universitaria*. Les marques d'impactes a la facultat de Farmàcia encara recorden la cruesa d'aquelles jornades.

Just a darrere de la facultat d'Història s'establí un front que controlava la carretera de la Moncloa, que de fet quedà establerta com a zona de ningú. Els turons que s'estenen més enllà encara conserven nius de metralladora nacionals que apunten directament a la trinxera on es va realitzar l'excavació arqueològica.

Exploració d'un paisatge en guerra

La primera part del projecte consistí en analitzar i reconèixer les zones verdes que envolten la facultat d'Història de la UCM i que no han patit millores d'urbanisme des d'ençà la guerra. El paisatge actual conserva nombrosos indicis de la transformació geomorfològica que pot presentar un espai de conflicte bèl·lic molt intens. La configuració original del sòl quedà afectada per diversos elements, com ara la construcció de trinxeres de traçats sinuosos articulats entre si o les depressions en forma de cràter provocades per l'artilleria.

Els abocaments de postguerra i els processos de sedimentació i erosió naturals dissimularen els perfils d'aquest relleu tant alterat, però moltes estructures encara són visibles avui en dia. Per exemple, els traçats de trinxera s'han convertit en rierols degut a que actuen com a canals de drenatge de l'aigua de la pluja.

Es van documentar aquest tipus d'estructures en diverses entrades del bloc que ens ofereixen la informació relativa a la prospecció visual del terreny. Mentre es realitzava aquesta tasca d'anàlisi del territori es penjà al bloc tota la documentació que també es recollia d'arxius: fotografies de l'època que mostren una Ciutat Universitària transformada per la guerra i dibuixos i planimetries de trinxeres realitzats per les comandaments militars republicans.

Noves metodologies aplicades a la recerca arqueològica

La primera fase de la recerca es completà amb prospeccions en extensió mitjançant detectors de metalls i GPS. La prospecció de jaciments i espais relacionats amb l'arqueologia del conflicte bèl·lic pot aportar troballes gens generoses com ara deixalles de diversos orígens i força recents. Tot i així, finalment aparegueren els primers cartutxos balístics i fragments de metralla, vestigis per excel·lència de la cultura material d'un context bèl·lic d'ara fa setanta anys.

La prospecció es realitzà amb un registre arqueològic rigorosament científic que té com a suport principal l'ús d'eines especialitzades en Sistemes d'Informació Geogràfica, que permeten elaborar cartografies temàtiques especialitzades. Aquestes tècniques permeten un ampli desplegament per el terreny, al no necessitar la clàssica prospecció en quadrícules. Gràcies als dispositius GPS podem registrar in situ tant la situació exacte de les troballes com els recorreguts sencers d'antigues trinxeres. Aquesta informació queda automàticament georeferenciada amb una sèrie de dades que permeten identificar posteriorment els punts marcats. D'aquesta manera podem generar bases de dades que permeten ampliar els anàlisis geogràfics sobre la dispersió de la cultura material i la situació de les estructures constructives.

Excavació d'una trinxera

La segona fase del projecte es concentrà en una trinxera ben visible situada a darrere l'edifici de la UNED. La intervenció arqueològica es plantejà seguint la metodologia tradicional i tenint sempre en compte una estratigrafia que, malgrat la seva poca antiguitat, sens dubte s'havia de considerar i estudiar con a qualsevol altre jaciment. Es realitzaren dos sondejors que afectaren dos àmbits diferents d'una mateixa línia defensiva: en un sector situat a la línia de la trinxera es documentaren tres nius de tirador. A l'altre sector, situat a la rera guarda de la línia de tir, es registraren els sòls de tres abrics de protecció.

Miscel·lània

Les imatges penjades al bloc ens aproximen a les activitats tant defensives com quotidianes de les tropes en una trinxera: podem observar una llar de foc envoltada d'una sola de sabata i un carregador de fusell. Una altra instantània recupera un moment històric concret gràcies a la feina dels arqueòlegs, com per exemple les cinc beines que un soldat desconegut descarregà una darrere l'altra. L'arqueologia no només ofereix informació en forma d'objectes materials. Per exemple, és molt significativa la imatge que mostra com les filades de sacs terrers que cobrien el parapet deixaren com a testimoni arqueològic una fina línia groguenca que ens marca el límit natural de la fossa de la trinxera.

La prospecció de la zona universitària i l'excavació de la trinxera donà lloc a trobades singulars, com ara dues monedes d'Alfons XII, el pedaç d'una estrella roja que fa setanta anys estava cosida al barret d'algun soldat o el fragment de pala que els sapadors possiblement van utilitzar per cavar el sistema de trinxeres estudiades.

El bloc ha penjat noves entrades derivades de l'estudi al laboratori dels materials extrets a la trinxera, amb resultats sorprenents que modifiquen la impressió que es tenia de l'armament republicà: com pot ser que a les fotografies d'època apareixen milicians disparant amb nous Màusers de bona qualitat, quan a la línia de foc s'han registrat bales d'armes que en alguns casos es poden rastrejar fins a finals del segle XIX? Amb aquests i altres casos ofereixen informació significativa dels serveis de propaganda de cada bàndol.

Poc a poc avança l'anàlisi dels materials i apareixen noves informacions que permeten contrastar la història amb l'arqueologia: a les etapes inicials dels combats per Madrid els milicians disparaven desorganitzats i amb allò que replegaven. Durant l'estabilització de la trinxera, en canvi, s'observa un increment de l'armament soviètic derivat del pes que adquirí el Partit Comunista al govern republicà.

El compromís de l'arqueologia del conflicte

Durant les diverses fases dels treballs els tècnics no van oblidar la importància històrica de les restes ni el caràcter professional de tota recerca arqueològica. Per això el bloc recull manifestos i opinions dels propis autors sobre la Memòria Històrica, on es manifesten els objectius que la ciència arqueològica actual pot oferir per documentar un passat tèrbol de forma objectiva i seriosa.

Des del primer moment, a més, es comptà amb el consell i la supervisió d'associacions dedicades a la recuperació de la memòria històrica de la guerra civil, grans coneixedors del Madrid de 1936. Un dels privilegis de l'arqueologia contemporània és l'àmplia gamma de fonts que podem disposar, sobretot aquelles derivades del progrés tecnològic com les imatges, l'àudio o el vídeo. Passats setanta anys de la guerra civil hem de tenir present, sobretot, la riquesa de les fonts orals que ens ofereixen testimonis directes del conflicte i que esdevenen una font viva i única. En aquesta línia es realitzaren entrevistes amb ex combatents d'ambdós bàndols que participaren en els combats; és significativa la visita que feren els autors del bloc als antics membres del Batalló Alpí, destacament d'esquiadors que controlà la serra de Madrid davant l'ofensiva franquista. Tal com diuen els blocaires, "la oralidad, como estudió J. Ong, es una "tecnología de la palabra" específica y muy diferente de la escrita. Una forma peculiar de organizar la memoria que a menudo se apoya, para acceder a aquella experiencia vivida, en referentes paisajísticos y materiales".

El projecte de les trinxeres a Ciutat Universitària ha anat molt més enllà de la simple participació entre estudiants. La idea d'una arqueologia oberta a tothom estigué sempre present mentre es desenvoluparen els treballs. La part més didàctica de la recerca tingué com a objectiu promoure les visites comentades a les excavacions destinades als centres escolars, mesura que va tenir molt bona acollida entre la comunitat docent.

Durant la primavera del 2009, amb els sondejos a la trinxera finalitzats amb èxit, el bloc no ha perdut el seu caràcter informatiu i segueix apostant per la difusió i recuperació de la memòria històrica dels fets bèl·lics en general i de la guerra civil en particular.

Entre aquestes noves entrades cal destacar el projecte internacional a Etiòpia en què una part dels membres de l'equip participen. L'objectiu és realitzar un estudi transversal de la història d'un territori, des de la prehistòria fins l'actual, partint de l'ús de fonts de diferent naturalesa. D'aquí que es documentin estructures bèl·liques relacionades amb l'ocupació de les forces de Mussolini entre 1935 i 1941. A la regió fronterera amb el Sudan l'equip registrà un fortí abandonat que amuntegava, tal i com les havien deixat, diverses armes en ús durant la segona guerra mundial i la immediata història de la segona meitat del segle XX a Etiòpia, marcada per sagnants i intermitents guerres civils. El bloc recull unes imatges sorprenents que es completen amb una altra troballa encara més impactant. En aquest cas, es fotografià una cova descoberta el 2006 que encara contenia restes materials i humanes relacionades amb l'extermini de població etiòp durant la invasió feixista. Com bé diuen els autors del bloc, es recull aquesta troballa perquè "si el fascismo no perdona, la arqueología no olvida".

Els autors també aposten per la difusió d'actes relacionats amb la història bèl·lica i l'arqueologia del segle XX. En altres entrades informaven del documental Arrhash, sobre l'ús d'armes químiques durant la guerra espanyola al Marroc sota la dictadura de Primo de Rivera, un tema contundent que veu la llum després d'anys de silenci vergonyós.

L'activitat científica del grup queda reflectida en les entrades que expliquen el desenvolupament de les segones *Jornadas de Jóvenes Investigadores en Arqueología*. En aquest congrés, que tingué lloc a la Complutense els dies 6, 7 i 8 de maig de

2009, el projecte de *Ciudad Universitaria* tingué una especial rellevància en una sessió de ponències sobre arqueologia del conflicte. Els mateixos autors participaren en un nou congrés sobre paisatges en guerra al segle XX realitzat a València la última setmana de maig del mateix any.

Conclusió

Les entrades més recents indiquen que els blockaires de *¡Guerra en la Universidad!* tenen ganes i força per continuar publicant periòdicament els resultats del treball de laboratori procedents de l'excavació a la zona universitària. Seguint la línia que han mantingut des del principi, el bloc també serveix com a plataforma per recuperar arxius i imatges de l'època i difondre notícies sobre patrimoni bèl·lic.

El bloc ha aconseguit unir dues formes necessàriament complementàries per observar i entendre el passat: les fonts i l'arqueologia. Les primeres han estat sempre tractades des de la història més tradicional i sovint s'han utilitzat segons els interessos dels corrent polítics i historiogràfics predominants. En aquest bloc es recupera la memòria històrica i s'aconsegueix relacionar la història d'un episodi cabdal per el nostre país amb la seva corresponent cultura material.

Cal destacar, a més, que la forma d'enregistrar al bloc tot el procés d'una intervenció arqueològica converteix aquesta iniciativa en un exemple pioner i didàctic. Poques vegades el públic interessat, sigui aquest expert o iniciat, té la ocasió de poder seguir quasi en directe el treball de camp dels arqueòlegs al jaciment, i encara menys visibles es tornen les tasques de recerca històrica i de tractament de materials posterior. Qui navegui per la *guerra universitària* observarà els problemes i les satisfaccions que ofereix l'arqueologia actual, i sobretot s'endurà la impressió que l'arqueologia del conflictes contemporanis esdevindrà, cada vegada més, una branca científica necessària per la nostra societat.

FRANCESC CECÍLIA CONESA